

ORHON YAZITLARINDA İZAFETİN BİR ÖZELLİĞİ*
A FEATURE OF THE İZAFET IN THE ORHON INSCRIPTIONS

B.S. Adams

Çev.: Şerif TİRYAKİ**

Türkçenin sentaksında çok temel ve karakteristik bir yer teşkil etmesine rağmen, izafeti ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmalar çok azdır. Betimsel ve uygulamalı gramerlerdeki ilgili yerlerdeki atıfların dışında sadece izafeti konu alan üç özel çalışma mevcuttur. Bunlar:

A.K Borokov Priroda turetskogo izafeta (Türk İzafetinin Yapısı) in Shornik ANSSSR N. Ya. Marru', 1937).

S.S. Mayzel' İzafet v turetskom yazıke (Türk Dilinde İzafet) ANSSSR 195.

V.G. Kondrat'ev Konstruktsiya izafeta priyamoye dopelnye-niye v yazıke pamyatnikov tyurkskoy runicheskoy pis'menosti (Türk Runik Yazıtlarında İzafet Yapısı ve Yükleme Hâli) in Uchënniye Zapiski Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, no. 306, 1952.

Bu çalışma tamamen ılımlı bir bakış açısıyla Orhun yazıtlarındaki izafetle ilgili yukarıda adı geçen son çalışmanın birinci bölümüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Genelde Orhun yazıtlarındaki izafet takımları birkaç sürpriz sunar. Mayzel'in sıralamasına da göz önünde bulundurarak Orhun yazıtlarındaki izafet takımlarının dört tipini şu şekilde sınıflandırabiliriz.

- I. genitifli isim + iyelikli isim
- II. eksiz isim + iyelikli isim
- III. eksiz isim+ eksiz isim
- IV. genitifli isim + eksiz isim¹

İyelik ilişkisi 2.tip, nadiren 1.tip ve bazen, Kondrat'ev' in geçerliliği şüpheli bir terim olan 'Moğolca' izafet olarak adlandırdığı 4. tip ile ifade edilir. 3.tip, özel isim ve unvan, coğrafi isim ve ilgili olduğu nitelik (Kögmen Yış) gibi aralarında iyelik ilişkisi bulunmayan ifadeler ve *-duk/-dük* yapım ekini içeren birkaç izafet için kullanılır. *Kanım kagan* gibi bir ifadenin izafet olup olmadığı tartışılabilir mesele olarak görünüyor. Kondrat'ev gerekçe göstermeden bunun izafet olduğunu savunur. Bu iki unsurun *Bumin kagan* ya da *Kögmen yış* yapılarındaki gibi bütünlük oluşturmadığı gerekçesiyle ben bunun izafet olmadığını savunuyorum. Sonraki örneklerde özel isim genele tabi iken *Kanım kağan'* da iki unsur müstakil etkilerini korumaktadır. Burada bir izafet için

---

* Adams, B. S. (1981), "A Feature of the İzafet in the Orhon Inscriptions" TDAY-Belleten, 1978-79: s. 33-38.

** Okt. , Gaziosmanpaşa Üniversitesi

¹ tip (IV) Mayzel tarafından sınıflandırılmaya dahil edilmemiştir.

gerekli olan bağıntının herhangi bir derecesi söz konusu değildir.² *Kanım kagan*, Kondrat'ev'in 1.tip izafetinin 2. varyasyonu, bir koşuntudur (appositif) izafet değildir ve söz konusu durum Kondrat'ev'in 1.tip izafetinin 3. varyasyonu *inim Kültegin* için geçerlidir. Tuhaf olan şudur ki, Kondrat'ev, Prof. V. Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri (Alltürkische Grammatik)* adlı eserine (s. 160) atıfta bulunmuş fakat onun koşuntu (appositif) terimi hakkında yorum yapmamıştır.

Orhun yazıtlarındaki izafet takımları esas itibariyle sağlam söz öbeklerini teşkil ederler. İlgî hâli (genitif) kullanımı 1., 2. ve 4. tip izafetleri arasında bir örtüşmeye yol açar. Ancak çok az kanıt olduğundan detaylı bir yorum yapılamaz. Bununla birlikte 2. tip ile 3. tip arasında oldukça ilginç bazı örtüşmeler vardır ve bu yazının konuyu açıklığa kavuşturmak için bir umut olacağı açıktır. Söz konusu örtüşme *-duk/-dük* yapım eklerini alan türemiş kelimeleri ve etnonimleri içeren iki varyasyonda da görülür.

Etonimlerin oluşturduğu izafetlerdeki bu örtüşme, yalnızca takısız 3. tipin daha yaygın olduğuna dikkat çeken Kondrat'ev tarafından gözlemlenmiştir. Ancak hiç değinmediği 'daha nadir' 2. tip izafetin de ilginç kullanımları mevcuttur. Yazıtlarda etnonimler (*Türk, Tavgaç, Kırgız*) *bodun, beg, bod, kagan, el, törü, yer, suv, tenri, sü, at, er ve tiriğ* kelimelerini doğrudan nitelendirmek için kullanılmıştır. Bunlardan sadece ilk dördünün bir etnonim tarafından 3. tip izafette nitelendirildiği görülür. *Kırgız yeri, Türk Tenrisi* gibi yapıların 3. tip düzeniyle bir ilişkisi yoktur. Kondrat'ev'in ifadesindeki gerçekliğin böylece istatistiksel yorumlamadaki ince bir noktaya bağlı olduğu görülmektedir. Daha yaygın biçim en fazla öbekte görülen biçimler midir, yoksa en fazla örneği bulunan sayıca az öbeklerde görülen biçimler midir?

Bu izafetlerin ayrıntılı incelenmesi etnonimlerdeki semantik rolün görünürde mantıksız kullanım dalgalanmaları probleminin çözümünü sağlayabileceğini akla getirir. Çoğu zaman aşıkardır ki Türk isimleri, en azından bir kısmı, anlamlı kelimelerden türetilir.³ Eğer bu tür kelimeler tam aslı anlamlarını korusalardı, 2. tip yapısıyla izafet kurmaları gerekirdi. Görüldüğü gibi, 3. tip izafet isimler ve *-duk/ -dük* eki alan türemiş kelimeler için sınırlandırılmıştır. Sadece kullanıldıkları kavramlar için sözel sembol olan isimler aslı anlama sahip değildir, bir kişinin adı *Ay Bars* ise biz onun *ay* ya da *aslan* olmadığını biliriz. Eğer Türk etnonimlerinin anlamsal statüsünde bir değişikliğin gerçekleştiği ve böylece tamamen anlamlı ve açıklayıcı bir ifade ya da kelimenin tamamen sembolik bir isim hâlini aldığı varsayılırsa, bunların akla uygun bir şekilde, *bod, bodun, beg, ve kagan* gibi boy ya da kabile kavramlarını içeren öbeklerde bulunmaları beklenebilir. Bu nedenle bu dört kelime ile etnonimlerin kullanımındaki bazı detayları inceleyelim.

Bod: Bu kelime bu hâliyle sadece Şine Usu (Batı 1) de görülür. *Qarluq bod*: ancak taş okunamaz hâle getirilmiş ve bu okunuş hiçbir şekilde kesin değildir.

Bodun: Bu kelime bir etnonim ile sadece *Tonyokuk* (1.28) yazıtında 2. tip izafet oluşturur. *Qırgız Bodunu* ve *On Oq Bodunu*. Başka bir yerde sadece *beg* ile birlikte kullanıldığında bu yapıyı oluştur. *Tonyokuk 1.42 On Oq begleri bodunu qop ketli yükünti. Kül Tegin S 2 Toquz Oğuz begleri bodunu bu savımın edgüti eşid. Kül Tegin E 22 yazıtında muhakkak bir yanlışlık var Toquz Oğuz begleri bodun eşidin, ancak Türkü begler bodun*

² Mayzel, a.g.e., s.11.

³ Sir Gerard Clauson, 'The name Uygur', JRAS 1963, s. 140 ve devamı.

eşidin S 10 ve Anar körü bilin Törkü amtı bodun begler. S 11 cümlelerinden bunu kesin olarak belirtmek için bir tereddüt de söz konusu.

Beg: Bu kelime yalnızca yukarıdaki gibi *bodun* kelimesiyle birlikte kullanıldığında 2. tip izafet oluşturur.

Qağan: Bu kelime boy ismiyle birlikte sadece Tonyokuk 1.19 yazıtında 2. tip izafet oluşturur: *On Oq qağanı*. Kül Tegin yazıtında belki de tasvirî izafet yerine iyelikli izafet şeklinde daha iyi yorumlanabilecek bir yapıda bir kere *el* ile kullanıldığında görülür. *Qırqız qağanın ölürtümüz elin altımız. E 36 (qagan - el birlikteliği qaganlıg- ellig, qagansıramak - elsiremek gibi örneklerde de görülür)*

2. tip izafetin yazıtlardaki sonraki öbeklerde daha kısıtlı kullanımı (etnonimleri ve *qağan* kelimesinin koşuntu olmadığı durumları dahil etmedim) ve nutuksal mahiyetteki ifadeler ve ikili kelimelerle sınırlandırılması onun arkaik olabilme şüphesini doğuruyor. Kültegin yazıtında (S 11) gördüğümüz durum belki de bir kalıplaşmış ifadenin farklı bir dizime uyumunun sonucudur.

Bodun ve kağan gibi kelimelerin 2. tip izafette kullanımı, etnonimlerin yukarıda öne sürüldüğü gibi semantik statüsündeki çözülmeye kronolojik kanıt gibi görünüyor. Eğer bu değişiklik konjektürel olarak gerçekleşseydi etnonimlerin müstakil bir şekilde Tonyokuk yazıtında Kültegin yazıtından daha fazla görülmesi gerekirdi. Ancak bir hâl kategorisinde bağımsız olarak duran sadece iki örnek görüyoruz. N2 *qarlugug ölürtümüz altımız.* ve N8 *Oğuzgaru sü taşıqdımız*. Tonyokuk yazıtında daha ilk on satırda *Tavgaçqa Tavgaçda Tavgaçgaru, Qıtanyıg, Qıtanygaru, Oguzug ve Oguzdantan* gibi örneklere rastlamamıza rağmen bazı edatların kullanımına da nadiren rastlarız. *Qırqız tapa , Qırqıza karşı, Oguzgaru sü taşıqdımız.*

Bu bilgiler ışığında Orhun yazıtlarında etnonimleri içeren izafet yapılarının kullanımındaki dalgalanma daha önce anlamlı kelimeler olan etnonimlerin özel isim olarak dikkate alınmaya başlandığı zamandaki geçerli kullanımın bir refleksidir. Özel isimler sadece 3.tip ile izafet kurdukları için etnonimler isimlerden daha fazlası olmayı bıraktıklarında, özel isim olduğu açık olan ve birinci unsuru oldukları *bod, bodun, beg ve qagan* gibi ulusal kavramlar içeren bütün öbeklerde yine aynı yapıyla izafet oluştururlar.

Orhun yazıtlarında 2.tip ve 3. tip izafetleri arasındaki örtüşmenin diğer örnekleri *-duq, -dük* ekli türemiş kelimelerle oluşturulmuş olanlardır. Bunlar etnonimlerin izafeti kadar tatmin edici bir ifadeye sahip değildir ancak bir biçimin bazı izleri görülebilir. Kültegin yazıtında *-duq -dük* ekli kelimeler iyelik eki ile veya iyelik eksiz, yalın hâlde, belirtme hâlinde ve bulunma hâlinde görülebilir. Bunlarda bulunma hâliyle çekimlenmiş beşi benim yukarıda açıklamaya çalıştığım iyelik ekinin yitimi bahsine emsal niteliğindedir. ikisi - her ikisi de N3'te- iyelik ekine sahiptir. *İçim qagan eli qamşag boltuqında, bodun eliği ekigü boltuqında* ikisi ise iyelik ekine sahip değildir. E17 *içim kadan uçduqda, E30 qanım qagan uçduqda.*

Ortaya çıkan bu üç olasılıktan- N3'teki iyelik eki araya giren *qamşag ve ekigü* kelimeleri tarafından zaruri kılınmış olabilir, nutuksal ifadelerde bir arkaizm olabilir ya da standart olup onun yokluğu kural dışı kullanım olabilir. - E12'deki araya giren kelimenin iyelik eki üretmeye yeterli olmadığı *Tengri küç birtük için* örneği göz önünde tutulursa birinci olasılık şüphelidir. Büyük ihtimalle *ölmek* için kullanılan güzel adlandırma ifadesi *uçmaq* kelimesinin sıklığı iyelik eki kaybına neden olmuştur

demek daha doğru gibi görünüyor. Beşinci örnek E17 *içim qağan olurtuqta*, aynı şekilde izah edilebilir. Ancak malzemenin azlığı bu farazi önerileri mesnetsiz kılıyor.

İzafetin bu varyantının Kültekin yazıtındaki diğer örneklerinden ikisi, *-duq, -dük* eki alan kelimenin nesnesi pozisyonunda olan bir isme sahiptir. Her ikisinde de isim iyelik ekini aldığı için bu bizi pek ilgilendirmiyor. Geriye kalan beş örneğin hepsi *üçün* edatıyla kullanılmıştır. bunlardan üçü normal olarak *üçün* edatının önünde bulunur ve belirtme hâli kategorisinde çekimlenen kelime iyelik ekini almıştır. S 9 *tengri yarlıqaduqın üçün* E6 *inili eçili kıkşürtikin üçün*, *begli bodunluğ yongşurtuqın üçün* diğer iki örnekte iyelik eki bulunmazken Yalın hâl söz konusudur. D12 *Tenri küç birtük üçün* D15 *tengri yarlıqaduqın üçün* buradan malzemenin azlığından dolayı pek de mesnetsiz gibi durmayan tek bir sonuç çıkıyor S9'daki ve E15'deki örneklerin karşılaştırılması bu iki yapının birbirlerinin yerine kullanıldığını gösterir. Açıkçası bu kadar az örnekten net sonuçlar elde etmek mümkün değildir.

Türk izafetindeki örtüşmeler her dönem de görüldüğü gibi bugün de devam etmektedir. Mayzel' (op. Cit. Ch. XXVI) 1.tip'den 2.tipe ve 2.tipden 3.tipe eğilim gösteren birtakım örnekleri sıralamıştır. Bu durum hâlâ gözlenmektedir. Bursa'daki Yeşil Cami'de "*Cami duvarına yazı yazmak yasaktır.*" şeklinde bir uyarı içeren levha bulunmaktadır. Fakat yine de bir akşam yemeğinde doğru biçimin *iç pilav* değil *iç pilavı* olması gerektiği yönünde beni ikna etmeye çalışan -ki bu görüşün tek savunucusu kendisi gibi duruyor- iyi eğitimi bir Türk hanımefendiyle bu konu üzerinde tartışmıştık.